

8623

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสวยราชย์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียงทูตเกล้า ฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุสยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์

ทรงขัญญาสมวาร

ณ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงผนวช
เป็นสามเณร ฉายกับสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส
เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชันษา ๑๔ พรรษา

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อแรกเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก ฉายเมื่อปีมะเส็ง
พ.ศ. ๒๔๔๘ พระชันษา ๑๕ พรรษา

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนสงขลานครินทร์
 นายกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยุโรป
 เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระชันษา ๑๗ พรรษา

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อเป็นนายร้อยตรีทหารบก ฉายเมื่อปีออก พ.ศ. ๒๔๕๑

พระชันษา ๑๘ พรรษา

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อเป็นนายเรือตรีราชนาวิ นายเมือปีกุน พ.ศ. ๒๔๕๔
พระชันษา ๒๑ พรรษา

สารบาญ

พระบรมราชสมภพ	หน้า	๓
พระบรมราชโองการ	,,	๒
พระคำหนักเดิมที่เสด็จประทับภายใน	,,	๓
เรื่องรถพระที่นั่งเดิม	,,	๔
ทรงศึกษาวิชาการ	,,	๔
สมเด็จพระเทพศิรินทรโสวรกค	,,	๘
เฉลิมพระนามเจ้าฟ้า	,,	๘
กระบวนแห่และคู่เคียง	,,	๑๐
ประกาศเฉลิมพระนามเจ้าฟ้า	,,	๑๒
พระราชทานเครื่องยศ	,,	๑๔
ประเพณีพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม เจ้าฟ้าเสวยถวัลย์	,,	๑๕
เรื่องครูวังมาสอนหนังสือพระเจ้าตาก	,,	๑๖
โศกนิต	,,	๑๗
เหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต	,,	๑๘
ทรงผนวชตามเนร	,,	๒๑
เจ้านายทรงกระบี่กระบองสมโภช	,,	๒๒
เสด็จไปประทับอยู่วัดบวรนิเวศ	,,	๒๓
ถวายเทศน์มหาชาติกัณฑ์สังกัฏฐกัณฑ์กระชาดใหญ่	,,	๒๓

เสด็จไปบูชาพระปฐมเจดีย์	หน้า	๒๔
เสด็จไปเมืองพิษณุโลก	„	๒๕
ตามนอชด้ามเณร	„	๒๗
เสด็จประทับพระตำหนักสวนกุหลาบ	„	๒๘
เลื่อนกรมเจ้านาย	„	๒๙
ประกาศเลื่อนกรม	„	๓๓
ทรงบัญชาการกรมต่าง ๆ	„	๓๔
สร้างพระราชวังสราญรมย์	„	๓๔
รหัสเหตุเรื่องเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์	„	๓๕
จดหมายเหตุทำนายรัชทายาทของเซอร์แฮร์ริส	„	๓๖
ฝรั่งเศสถวายกระบี่	„	๓๗
ทูตฝรั่งเศสเฝ้า	„	๓๘
อธิบายพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องรัชทายาท	„	๔๐
สโมสรที่ตำหนักแพสวนกุหลาบ	„	๔๒
พระราชจิตก่อนเสวยราชย์	„	๔๔

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ฉายกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชันษา ๑๖ พรรษา

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสวยราชย์

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ ซึ่งปรากฏพระนามโดยพระเกียรติยศต่อมา ว่าสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์เสด็จมภาพเมื่อวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๓๘๒ เทียบประสูติในทางสุริยคติ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน พุทธศักราช ๑๘๔๓ พระองค์มีพระกนิษฐาร่วมสมเด็จพระบรมราชินี ๓ พระองค์ คือ

(๑) ในปีฉลูเบญจศกนั้น ข้างต้นบนแจ้ง ครั้นเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ ข้างเถอกทได้เป็นปฐมในรัชกาลที่ ๔ คือพระพิฆเนศวรขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ ต่อมาถึงเดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมภาพ และเมื่อใกล้วันพระราชสมภพนั้นฝนทำใหญ่ตกอยู่ ๓ วันถึงน่านอง ตั้งแต่ฝนตกกับบริบูรณ์ คนเข้านานาบนนภพนักษัตรราย ด้วยเหตุนี้จึงถือกันว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระพิฆเนศวรเป็นศรีในกาพย์พรรณคำตร ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ นั้นตามโดยฝนแดงถึงต้องทำพิธีพราหมณ์คำตร ก็โปรดให้แต่งพระพิฆเนศวรขึ้นด้วยเครื่องขางารณชอกยื่นแทน และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปในการพิธีด้วยทุกครั้ง

๑ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ประสูติเมื่อ
ณวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๘ เมษายน) ปีเถาะ
ฉกศก จุฬศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชกาลที่ ๕
เมื่อณวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีเถาะเบญจศก จุฬศักราช
๑๒๒๕ พ.ศ. ๒๔๐๖ มาในรัชกาลที่ ๕ เสด็จพระนามพระอัสติเป็นสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์ พระองค์หนึ่ง

๒ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราไชย ประสูติเมื่อ
ณวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๑๔ มกราคม) ปี
มะโรงอัฐศก จุฬศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๘๙ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมหลวงฯ แดงเดือนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์
สิ้นพระชนม์ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ (ตรงกับ
วันที่ ๑๑ เมษายน) ปีชวดโทศก จุฬศักราช ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๔๔๓
พระองค์หนึ่ง

๓ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ประสูติ
ณวันพุธ เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๑๓ มกราคม) ปีมะแม
เอกศก จุฬศักราช ๑๒๒๑ พ.ศ. ๒๔๐๒ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช แดงเดือนเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ
กรมพระภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ เสด็จพระเกียรติยศ
เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ครั้นถึงรัชกาล
ปัจจุบันทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศา

ภิกษุ ๖ เสด็จถึงวัดในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๓๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑
พระองค์หนึ่ง

พระตำหนักเดิมอันเป็นมณฑลสถานที่พระบรมราชสมภพ และที่
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ฝ่ายใน อยู่ตรงที่
สร้างพระที่นั่งมณฑลสถานบรมราชัน พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติและท้อง
พระโรงกลางข้างหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาททุกวันนี้ พระตำหนักนี้ เดิม
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้นถวายเป็นที่ประทับ
ของสมเด็จพระศรีสุทนต์ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ครั้นสมเด็จพระ
ศรีสุทนต์สวรรคตแล้ว จึงพระราชทานแด่พระเจ้าลูกเธอ พระองค์
เจ้าหญิงม่อม^(๑) อันเป็นพระกนิษฐภคินีร่วมเจ้าจอมมารดาภิเษกกับกรมหมื่น
มกุฎราชกุมาร ด้วยเจ้าจอมมารดาภิเษกเป็นพระญาติวงศ์ของสมเด็จพระ
ศรีสุทนต์ ได้ทรงบำรุงเลี้ยงพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๒ พระองค์นั้นมาแต่
ยังทรงพระเยาว์ ครั้นกรมหมื่นมกุฎราชกุมาร^(๒) ขึ้นพระชนม์ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้รับบรรดาพระโอรสธิดา
ซึ่งล้วนแต่ยังทรงพระเยาว์อยู่ทรงนเข้าไปทรงทำนุบำรุงเลี้ยงไว้ในพระบรม
มหาราชวัง อยู่ทีพระตำหนักเดิมอันเรียกกันในเวลานั้นว่าพระตำหนักดึกกับ
พระองค์เจ้าม่อมโดยมาก แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีของสมเด็จพระเจ้า

(๑) ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมราชกุมารี
ราชประยูร

(๒) ทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระมาตามหัยกา ใน
รัชกาลที่ ๕

อยู่หัวรัชกาลที่ ๕ นั้น พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุตรี^(๑) ทรงรับทำนุบำรุงอีกชั้นหนึ่ง ด้วยพระองค์เจ้าบุตรีเป็นพระราชธิดาพระองค์น้อย ได้ทรงรับหน้าที่ราชูปฐากในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชชนนีฯ จึงได้เสด็จขึ้นไปช่วยรับหน้าที่ทำการอุปฐากสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้พระราชทานพระนามว่า “รำเพย” เพราะถวายอยู่งานพัดถูกพระราชธรรมาภัย พระองค์ทรงปฏิบัติสมเด็จพระอัยกาธิราชมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๓ มาในรัชกาลที่ ๔ เมื่อได้เป็นพระนางเธอฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีรับสั่งให้เสด็จมาประทับที่พระตำหนักตึก และต่อมาโปรดให้สร้างพระที่นั่งสัตตภิรมย์เป็นที่เสด็จไปประทับในบริเวณพระตำหนักนั้น องค์^(๒) ๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชปิโยรสของสมเด็จพระบรมชนกนาถมาแต่ทรงพระเยาว์ โปรดให้เสด็จอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์เสมอ ถึงแม้เวลาเสด็จประพาสหัวเมือง จะเป็นทางไกลหรือใกล้ก็โปรดให้ไปโดยเสด็จทุกครั้ง ครั้งหนึ่งเมื่อมีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๙ เวลานั้นพระชันษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ๕ ปี สมเด็จพระบรมชนกนาถพาไปทรงรอกเกิดเหตุครุฑพระที่นั่งล้มถึงต้องบาดเจ็บ

(๑) ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงวรเดวิรุตตา ในรัชกาลที่ ๕

(๒) พระที่นั่งสัตตภิรมย์ นี ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงดำรง

วัตรขบพิร โปรดให้เรือไปปลุกถวายเป็นคำหนักเจ้าอาวาส (หลังทางริมคลอง) ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเล่าเรื่องในพระราชหัตถเลขา ถึงทูตไทยที่ไปประเทศอังกฤษ ดังนี้

เมื่อวันอังคาร ๓๓ ค่ำ เดือน ๑๐ (บิษัโรงอิฐก พ.ศ. ๒๓๘๘) เวลาเย็นมีเหตุบังเกิดขึ้นเป็นที่ตกใจมากในพระบรมมหาราชวังนี้ เวลาบ่ายวันนั้นข้าออกไปดูนาที่ท้องสนามหลวง ตัวข้าม้าออกไป แต่ถูกข้า ๔ คน ยิงเยวตักษณ ทักษิณชา โสมาวดี ชายจุฬาทรงกรณ ไปบนรถที่ข้าเคยขี่ (๑) ครั้นไปถึงที่ท้องสนามหลวง ทรงดูนาสุดด้านนั้นแล้ว เมื่อกลับมาตัวข้าไป ขึ้นรถกับลูก ๔ คนด้วยกัน ขั้บรถกลับเข้ามาแล้วหาได้เข้าประตูวิเศษไชยศรี ไม่ เลยถึงประตูการที่โรงทานนอก (๒) และดูการที่ขั้บมอินทวังสระบ่อแก้วแทน เป็นที่ขั้บนั้น ไปหยุดอยู่ที่โน้นนานจนเย็นจนค่ำ ขั้บขั้บรถกลับมา ลูกข้า ๔ คนนั่งบนที่นั่งเต็มหมดจนที่นั่งนั้น ตัวข้าเอาช้างหลังขึ้นเบาะเท้าทั้งสอง ขึ้นพักหน้ารถนั่งถอยมา เพราะเข้าของเล็ก ๆ น้อย ๆ ลูก ๔ คนหาประทุก มาเต็มชานหน้ารถไม่มีที่นั่งทึ้น และทางที่ไปนั้นขั้บแต่จะชักรถเดียวข้างขวา อย่างเดียว ไม่มีทางที่จะชักรถเดียวข้างซ้าย เพราะฉะนั้นถ้าถอยข้างซ้าย ขั้บรถอยู่ ด้วยสายที่เข้บหนึ่งแถบสายถ้อยที่คตต้องเหนียวประวิ้นที่ปาก บังเหียนมาข้างซ้ายนั้นเบียดยุบนัก แล้วหามีใครสังเกตไม่ ตัวข้าก็ไม่รู้เลย เมื่อรถตรงเข้ามาตามถนนประตูวิเศษไชยศรี น้าก็เร็วเข้ามาตามตรง ขั้บ ถ้อยถ้อยถอยรวมเข้าทั้งสองสายมือเดียวท้วงไถ้เบา ๆ ครั้นกระบวนมาถึง ที่ทางเลี้ยวจะไปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พวกทวารเฝ้าเดียวเข้าไปข้างนั้น

(๑) เป็นรถอย่าง ๒ ถ้อยมีประทุนพับได้

(๒) โรงทานนั้นอยู่ตรงหอธรรมสังเวชเดียวกัน

แล้วยืนอยู่ตามเคย ครั้นรถมาถึงมุมทิมสังข์ก็เข้าแทรกคดของตามเคย
 มากกระโธกวิ่งหนีเข้า ข้าเห็นกระโธกนักกลัวตกรั้งบนรถจะกระเด้ง จึง
 วิ่งถอยถอยพร้อมกันทั้งสองถอยรอดอยู่ในมือเดชะฉนวนแรงหนักเข้ามา มา
 ก็เคียวเฉียงหนีไปข้างซ้ายมือซ้ายดังประดังคัง เพราะถอยถอยหนีไปข้างซ้าย
 ข้างเดียว ข้างขวาขาดเสียแล้ว ข้าหาเห็นไม่ ด้วยหนัวยังเกี่ยวอยู่ ข้า
 เห็นมาเคียวเชือนไปผิดทางข้างซ้าย จึงแก้มหันข้างขวาชักหนักมา
 ถ่ายเดียว ปลายสายแถบก็หลุดออกมา ข้าเห็นแล้ว ก็ร้องให้คนช่วย
 ก็ไม่มีใครช่วยทัน ข้าวิ่งถอยถอยกับแท่นปากกลางคันไชยพลุกซันและวิ่ง
 ถอยม กงข้างซ้ายกับขึ้นไปบนแท่นก่อด้วยอิฐ หลังกาประทุรถกระแทก
 ปลายวิวดม้เทมาข้างซ้าย ข้าก็ล้มทั้งเพเพราะถอยถอยขาดเสียแล้ว ไม่รู้ที่จะ
 ทำอย่างไร ตัวข้าก็ล้มลงนอนกับแท่น พลัดตกหล่นกระเด็นลงมากับทั้ง
 ๕ คน ตัวข้าก็ล้มลงนอนกับแท่น ข้าหาเห็นไม่ รอดจึงได้หนีกระดากข้างขวา
 แต่แขนซ้ายนั้นตัวกับตึงไปอยู่กับไม้ รอดกับข้างขวากดตึงไปกับอิฐได้ยกไป
 แขนซ้ายและกระดากก็ถอยถอยชักออก เป็นแผลเจ็บหลายแห่ง แต่กระดากข้าง
 ขวาข้ามววมหือโหด กับสายโครงขวานั้นได้มาดัดพลัดตกทับลงจึงเจ็บซ้ำ
 ยอกเสียต่อไป แต่ถูก ๕ คนที่ตกกลงมาด้วยกันนั้น ข้ายจุพาดงกรณศรีพระแตก
 ล้ามแห่งเด่นชัย ทางแห่งฟกบวมบ้าง ยิ่งเขวอดักษณเท่าเค็ดห้อยขึ้น
 ในเวदानั้นไม่ได้ ข้ายอกที่ขึ้นหลังด้วยเค็ดแผ่นเล็กน้อย ได้มาดัดก็มดัด
 บ้าง หลังบวมแห่งหนึ่ง แต่ที่กษณขวายมาจะเป็นอะไรที่บดบังเกิด
 ไม่ได้ หลังเท้าขวาดักขยับโยนโหดตกมากทีเดียว ขณะนั้นถูกถ่วงให้หุ่น
 ทั้ง ๕ คน แต่เดชะบุญคุณเทวดาช่วย ม้าก็หยุดไม่วิ่งไป คนจึงตาม

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 สันนิษฐานว่าฉายเมื่อใกล้กับงานทรงรับพระสุพรรณบัฏ
 เมื่อประกาศ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๕ พรรษา

ช่วยยกรถที่ถมชนได้ ข้าก็ถูกรถชนจึงมาได้ ในขณะนั้น ลูก & คนก็มีคนมา
 อ้อมชนได้ แต่ภักษณฐานนี้อาการน่ากลัวมาก โดหิดไหลไม่หยุดสักชั่ว
 หุ้มนึง ต้องแก้ไข แต่หมอบว่ากระดูกไม่แตก เป็นแค่เนื้อแตกหลุดไป
 ในกลางคืนวันนั้นให้ภักษณฐานนี้ไป แต่แก้ไขมากค้อยยังชั่ววัน แต่
 ยิ่งเยาวยกชนนั้นเขาน้ำมนต์ก็หายแล้ว ได้มาวัดอาเจียนออกมาในเวด
 กต่างคืนเป็นแต่เสมหะไม่มีโดหิด ให้ภักษณากี่หายเป็นปกติแล้ว ชาย
 จุฬางกรณเป็นแค่หัวแตกสามแห่งแผลเล็ก ๆ แต่ตัวชานี้ป่วยบ้าง
 ที่ตะคากขวบวมซ้ำหือโดหิดแห่งหนึ่ง ชายโครงขวายอกเสียดซ้ำไปแห่งหนึ่ง
 แต่แขนซ้ายซ้ายสับกซ้ายข้างลงดินเป็นแผลซ้ำบ้างถลอกบ้างหลายแห่ง แต่
 มีแผลใหญ่สองแผลซ้ำมาก เดียวบนบพโพขาวคันโหด แต่ค้อยยังชั่ว
 แล้วไม่เป็นอะไร ในเหตุอันนี้ข้าก็รู้คนจะกินไปต่าง ๆ ก็ไม่ได้บอกป่วย
 ออกมาตามเวดเสมหะทุกวัน และให้มงานำบุญสวดมนต์โดยงพระสงฆ์
 หือพระพุทธรูปมีละคอน ข้าก็ให้สวดมนต์ไปโดยงพระสงฆ์ และดูละคอน
 ตามปกติไม่ได้บอกป่วย แผลหลายแผลได้เล็ลงขึ้นแล้ว หน้าตาและหัว
 คืออยู่แล้ว และเดิรไค้อยู่แล้วก็ไม่เป็นอะไรดอก.

พอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญขึ้นก็ได้
 รับหน้าที่เป็นราชบุรุษและทรงใช้ด้อยการงานต่าง พระเนตรพระกรรณมา
 จนตลอดรัชกาลที่ ๕ ส่วนการที่ทรงศึกษาวิชาการทั้งปวงนั้น เมื่อทรง
 เจริญพระชันษาสัมควรแก่การศึกษาอักษรสมัย ได้ทรงเริ่มเรียนในสำนัก
 พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปดวี อันเป็นขัตติยราชานวี ทรงรอบ
 รู้อักษรสมัยและโบราณราชประเพณีเป็นปฐมาจารย์ และทรงศึกษา

วิชาต่างๆ ตามซึ่งนับถือกันในสมัยนั้น ว่าสมควรแก่พระราชกุมารทุกอย่าง
เป็นต้นว่าภาษาบาลี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด
ให้หัตถ์พระราชกรณีย (เขียน เมื่อบวชได้เป็นพระครูวินัยธร ถานานุกรมใน
พระองค์)^(๑) กรมราชบัณฑิตย เป็นพระอาจารย์ ได้ตั้งออกไปทรงศึกษา
ที่หอพระมนเทียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นเวลา วิชาชั้นไฟ
ทรงศึกษาในด้านพระยาอภัยศรีเพ็ญ (ศรี) วิชามวยปล้ำ กระบี่
กระบอง ทรงศึกษาต่อหัตถ์มตโยชานุโยค (รุ่ง) วิชาอัศวกรรม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครอบพระราชนา แต่
โปรดเกล้าให้ทรงศึกษาในด้านที่หม่อมเจ้าถึงหนาท^(๒) ในกรมพระพิทักษ์
เทเวศร์ต่อมา ศษกรรม ทรงศึกษา (เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
แล้ว) ในด้านสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ แต่ส่วนวิชา
รัฐประศาสตร์ราชประเพณีและโบราณคดีทั้งปวงนั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราโชวาทฝึกสอนเองตลอดมา.

ถึงมีประกาศที่ ๕ จตุศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔ สมเด็จพระชนนี
ทรงประสูติ สวรรคตเมื่อณวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลานั้น
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญพระชนมายุได้ ๘ พรรษา

(๑) ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็นพระ
ยาปรีชธรรมธาดา

(๒) ทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าถึงหนาทราชครูชั้นตรีในรัชกาล

แต่^๕นั้นพระองค์เจ้าถม่อมก็ทรงอุปการะทำนุบำรุงแทนสมเด็จพระชนนีสืบมา
ตลอดจนถึงเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกไป
ประทับข้างฝ่ายหน้า พระองค์ก็เสด็จออกไปอยู่ด้วย.

ในปีระกาตรีศกนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญ
พระชันษาถึงกำหนดรับพระสุพรรณบัฏ เสด็จพระนามตามจารึกเจ้าฟ้าใน
โบราณราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้
ตั้งการพระราชพิธีตั้งพระที่นั่งสุลลิมหาปราสาท เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๕
แรม ๕ ค่ำ มีกระบวนแห่อย่างเหลือเกินกว่ากระบวนใหญ่ ตั้งแต่พระราช
มนเทียรข้างในออกประตูราชตำหนัก เสด็จกระบวนตามถนนริมกำแพง
พระบรมมหาราชวังมาจนประตูวิเศษไชยศรี แล้วเสด็จเข้าประตูพิมานไชยศรี
ไปยังพระมหาปราสาททรงสดับพระสังฆสวดพระปริตร^(๑) กระบวนแห่ครั้งนั้น
ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่งไว้ว่า
บรรดาข้า^๕ผู้ซึ่งเป็นคู่เคียง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จ
สวรรคตการผู้ใหญ่ในตระกูลซึ่งบรรพบุรุษได้เคยเป็นคู่เคียงครั้งพระองค์
ทรงรับพระสุพรรณบัฏเมื่อในรัชกาลที่ ๒ โดยมาก คือ

(๑) ในเทศนามุขพิศานมัตถนธรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
ว่าสวดมนต์ ๓ วัน แต่ในพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า
สวดวันเดียว งานนี้คงงานได้กันศพระเจ้าอยู่ก่อน เห็นเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ลงวันคืนแน่นอน ข้าพเจ้าจึงอนุมัตตาม

๑
 ๑

๑ เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (ข้า บุนนาค ซึ่งภายหลังพระ
 ราชทานนามเปลี่ยนเป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์) บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม
 มหาปรยุรวงศ์ (ดิศ) ซึ่งได้เคยเป็นคู่เคียง เมื่อยังเป็นที่พระยาสุริยวงศ์
 มนตรี จางวางมหาดเล็ก

๒ เจ้าพระยาอมราช (นุช บุญยรัตพันธุ์ ซึ่งภายหลังได้เลื่อนขึ้น
 เป็นเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก) เป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย)
 ซึ่งเคยเป็นคู่เคียง เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาอมราช

๑
 ๒

๓ เจ้าพระยาพดเทพ (หดง)

๔ เจ้าพระยาธรรมาชิกรักษ์ (เดื่อ ดนธิรัตน์)

๑
 ๓

๕ พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

๖ พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาธรรมา)
 แดงเลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี

๑
 ๔

๗ พระอมรินทรภักย์ (กุ้ง วงศ์โรจน์) ผู้ว่าราชการเมืองราชบุรี
 บุตรเจ้าพระยาวงศ์สุรศักดิ์ (แดง) ซึ่งเคยเป็นคู่เคียง

๘ พระราชพงศานุรักษ์ (กุญ ณ บางช้าง) ผู้ว่าราชการเมืองสมุทร
 สงคราม บุตรพระยาอุไทยธรรม (กตาง) ซึ่งเคยเป็นคู่เคียง

คำที่ ๕

๙ พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์) บุตรเดิมเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ซึ่งได้เคยเป็นคู่เคียงเมื่อเป็นที่พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก

๑๐ พระยาประจักษ์พ บุตรเจ้าพระยาพดเทพ ซึ่งได้เคยเป็นคู่เคียง

คำที่ ๖

๑๑ พระยาโบราณบุรุษ (ผิง ภมรวิสูตร) ราชินิกุล

๑๒ พระยาศรีดิศกร (กุดอม ถนนคร) บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งได้เคยเป็นคู่เคียง

ครั้นวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำเวลาเช้าให้เสด็จมายังพระมหาปราสาท ครั้นได้พระฤกษ์เสด็จขึ้นทรงเครื่องแล้วเสด็จประทับบัลลังก์ในที่มณฑลพิธี จึงพระศรีสุนทรโวหารเจ้ากรมพระอาลักษณ์อ่านประกาศพระบรมราชโองการ มีคำประกาศดังนี้.

ศักราช ๒๓๖๓ พระพุทธเจ้าองค์เป็นองค์ดังก่อนแล้ว ๒๔๐๔ พระราชาธิราช ๓๒๓ ปักขุบันกาดกุกงตั้งวัดจตุรคณมาศ กาดมกษณัฐยิดิ์ศุกรวาร์ บริเณทกาดกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ ๑๓๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ เมื่อเวลาประสูติใหม่ท่านเสนาบดีทั้งปวงได้พร้อมกันกราบทูลขอยกย่องให้เป็นพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่างบุราณ

ราชประเพณีไม่ให้เสื่อมคณีย (๑) แต่ยังหาได้พระราชทานพระสุพรรณบัฏ
จารึกพระนามไม่ ครั้นจึงมีพระบรมราชโองการมหาราชบัณฑิตผู้ถึง
หน้า ท้าวสั่งให้เตือนเจ็ดกรมพระนามพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่
นั้น ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า มีพระนามตามจารึกในพระ
สุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก บดินทร
เทพยมหามกุฏ บวรยศดิลกนราธิวาส จตุตถพงศ์บริพัตร ศิริวัฒนราช
กุมาร และให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมมีนามกรมว่า กรมหมื่นพิฆเนศวรสุร
สังกาศ ได้ทรงศักดินา ๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอเจ้าฟ้า ขอมหาอรรณวาทพบาล ผู้มีมหิศวรงค์ดิอินประเสริฐ
ซึ่งสถิตดำรงอยู่ในภูมิพลุดธรรมาศ กำนันรัตนพิฆานทั่วทุกแห่งเหล่า
เป็นอาทิ คือเทพยอินทรวงนามสยามเทวธิดา ซึ่งเป็นอธิบดีได้บริรักษ์
บำรุงกรุงเทพมหานคร ยมรัตน์โกสินทรมหินทรายุธยานี และเทพยเจ้า
ผู้อภิบาลรักษานพดลเศวตฉัตร ศิริรัตนราชวโรธวิชัย และเทพยอิน

(๑) พระราชโอรสธิดาซึ่งพระมารดาเป็นพระองค์เจ้าย่อมเป็นเจ้าฟ้า
ตามราชประเพณีมาแต่โบราณ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงอ้างถึงเสนาบดีกราบทูลขอให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นเจ้าฟ้าเช่นนั้น ด้วยฐานะของเจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่ ย่อมเนื่องถึง
ที่จะเป็นรัชทายาท เวลานี้พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัวยังมีพระ
ชนมายุ สันนิษฐานว่าเพราะทรงเกรงพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว
เข้าพระหฤทัยผิด จึงไม่ทรงยกย่องโดยตำแหน่งพระองค์เอง

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ต้นนิฐานว่าฉายเมื่อใกล้กับงานทรงรับพระสุพรรณบัฏ
เมื่อประกาศ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชนนียา ๕ พรรษา

รักษารัตนบัลลังก์พระที่นั่งบรมอัฐนั้ใหญ่่น้อย ในพระราชนิเวศน์บรม
มหาสถานทุกตำบล ทั้งเทพยเจ้าอื่น ๆ ผู้มีทพยานภาพมหิทธีฤทธิ์ ถึง
สถิตในภูมิธำเนาแนวพฤษบรรพตาคาศ์พิมาน ทุกสถานทั่วพระราช
อาณาจักร บรรดาซึ่งมีไมตรีจิต ได้มีดุษบริรักษ์พระบรมราชวงศ์นั้สืบมา
จนกาลบัดนี้ จึงได้ทำนุบำรุงรักษาสังเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นี้ ให้
ทรงเจริญพระทฤษณมายุพรรณสุขพละปฏิภาณ ศิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคล
เกียรติยศอิสัณยศักดิ์เลขาณภาพทุกประการ ทำราชการสนองพระเดชพระ
คุณโดยสมควรแก่ความเป็นในพระราชตระกูลอันสูงศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์
นี้ ขอให้พระเกียรติคุณอดุลยย์ก่ปรากฏไปสืบกาดนาน เทอญ.

อนึ่งเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระอิสัณยศักดิ์เป็นเจ้าฟ้า
ต่างกรมพระองค์หนึ่งแล้วดังนี้

ให้ทรงตั้ง เจ้ากรม เป็นหมื่นพิฆเณศวรสรังศักดิ์ ถ้อยศักดิ์นา ๘๐๐

ให้ทรงตั้ง ปลัดกรม เป็นหมื่นนรราชบดินทร์รักษ ถ้อยศักดิ์นา ๖๐๐

ให้ทรงตั้งสมุหบัญชี เป็นหมื่นอนรภัยพลตั้งขยา ถ้อยศักดิ์นา ๓๐๐

ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งทั้งสามนี้ ทำราชการสนองพระเดชพระคุณ

โดยผาสัณยสวัสดิ์ทุกประการ เทอญ.

เมื่ออาลักษณ์อ่านประกาศแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระราชทานอภิเษกด้วยน้ำพระมหาสังฆและทรงเจิมแล้ว จึง
พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนาม และพระราชทานเครื่องยศทอง
คำลงยาราชาวงศ์อย่างเจ้าฟ้าต่างกรมอันเป็นพระอัครราชโอรส คือพานพระ
ศรี พระเต้าน้ำพระสุพรรณศรีกับพระมาดากับเครื่องทรงอย่างเทศ นอก

จากนั้นของพระขวัญ ซึ่งพระราชทานเป็นสิ่งพิเศษครั้งนั้น คือพระสังวาล
 พระนพองค์น้อย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เคยพระ
 ราชทาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเป็นจอมพลไป
 เที่ยมทัพมาที่เมืองกาญจนบุรี ๓ พระตำมวงคันพเกาเครื่องคัน ๓ พระแสง
 กระบี่ทรงเดิม เครื่องทองตงยาราชาวดิศัยระนาคนันท์ เรียกว่ากระบี่
 อีเหนา ๑ พระแสงกนกหยันผลกทองตงยาราชาวดิศัย ๑ พระวอประเวศวังของ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเมื่อยเป็นกรม ๑ แล้วยังเสด็จ
 มาแต่งพระองค์ที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ ทรงฉลองพระองค์กับพระมาตา
 ลำห้วยซึ่งได้พระราชทาน และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระมหาสังวาลพระคันธาราชวราภรณ์เครื่อง
 คันทรงเฉียงซ้าย ทรงพระสังวาลเพชรของเดิมเฉียงขวา เห็นพระแสงกนก
 หยันซึ่งได้พระราชทาน แห่กลับคืนเข้าพระราชวังขึ้นใน ครั้นเวลาบ่าย
 แต่งพระองค์ทรงเครื่องคัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ
 ราชทานพระมงกุฎดอกไม้น้อย และพระแสงตรีเพชรให้ทรงเห็น (๑) แห่
 มาดม โขสและพระราชทานของขวัญที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีกเวลา ๑
 จึงเป็นเสร็จการพิธี

การพระราชพิธีพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามเช่นนั้น ถ้า
 ทำเต็มคำราทำพร้อมกับพิธีตั้งธง ได้ทำเต็มคำว่าเป็นครั้งแรกในกรุงรัตน
 โกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อออก พ.ศ. ๒๓๕๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ

(๑) เครื่องยศและเครื่องทรงที่กล่าวตอนนั้นคัดจากเทศานาบุพิคา
 นมัตถกรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ

ဗျာဓိဗေဒ ၂ ပညာမဂ္ဂဗျာဓိဗေဒ

ဗျာဓိဗေဒ ၂ ပညာမဂ္ဂဗျာဓိဗေဒ

မဂ္ဂဗျာဓိဗေဒဗျာဓိဗေဒ

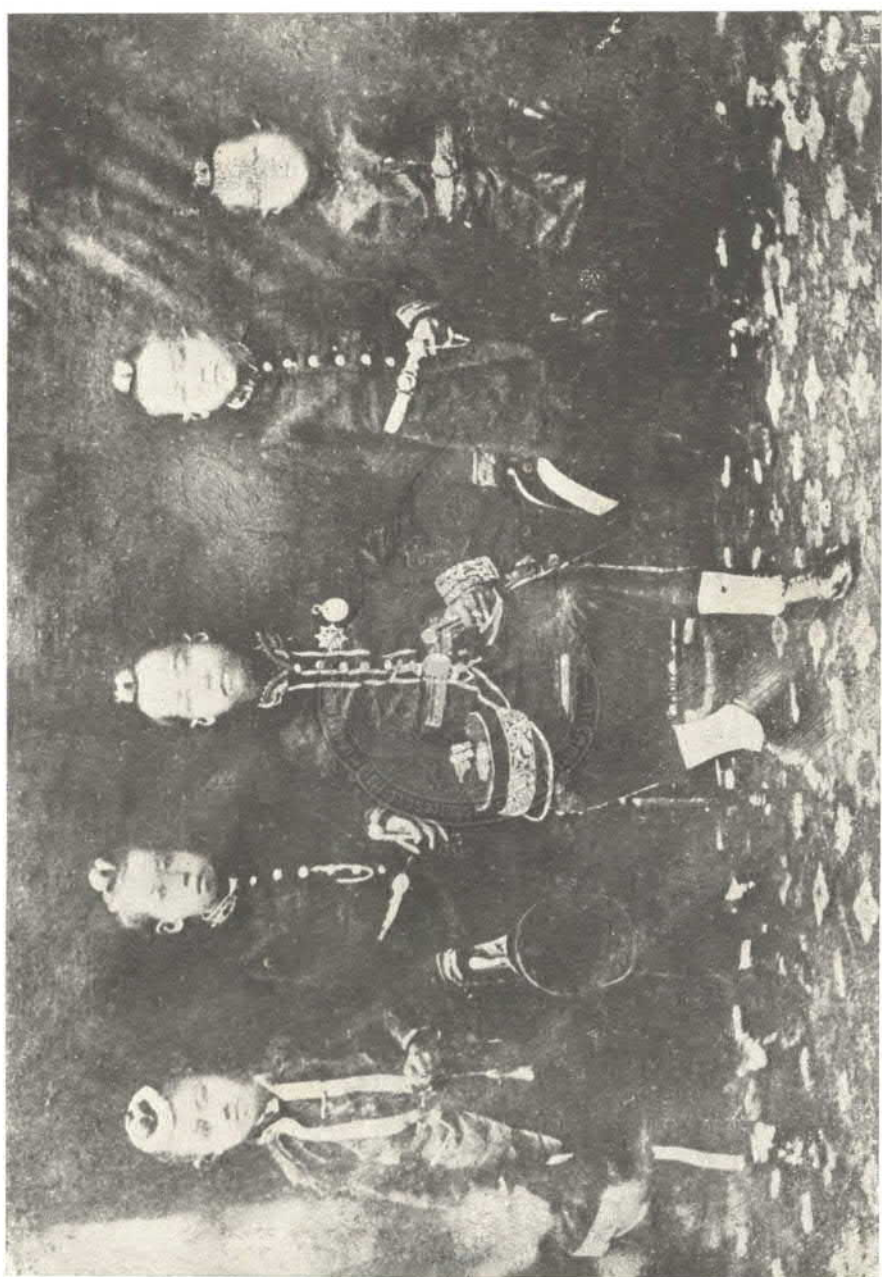
ကောလိပ် M. ၂၀၀၀ မဂ္ဂဗျာဓိ ၁၂ မဂ္ဂဗျာဓိ

ဗျာဓိဗေဒဗျာဓိဗေဒဗျာဓိဗေဒ ဗျာဓိဗေဒဗျာဓိဗေဒ
မဂ္ဂဗျာဓိဗေဒဗျာဓိဗေဒဗျာဓိဗေဒ

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถ่ายกับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าอนงยาเธอ
เมื่อปีหวด พ.ศ. ๒๔๐๗ พระชนนษา ๑๒ พรรษา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๆ กรมพระจักรพรรดิพงษ์
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ๆ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระชนมายุถึงกำหนดรับพระสุพรรณบัฏเฉลิม
พระนาม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชดำริว่า
การพิธีใหญ่สำหรับราชประเพณีที่เคยทำสืบมาแต่โบราณ สำหรับตำรา
คຸນຍ໌หายไปแล้วเมื่อครั้งเสด็จกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก เมื่อในรัชกาลที่ ๑
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดให้สืบหาตำรา
ตำราเดิมและสอบถามผู้รู้แบบแผนการพระราชพิธีครั้งกรุงเก่า ทรงตั้ง
แบบแผนราชประเพณี ตลอดจนพระราชกำหนดกฎหมายให้ถ่มมชน
อย่างเดิม ส่วนการพิธีใหญ่ได้ทำให้ปรากฏเป็นแบบแล้วแต่ในรัชกาลที่ ๑
บางอย่าง เป็นคັນว่าพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้ทำเต็มตำราเมื่อบมะเส็ง
พ. ศ. ๒๓๒๘ พิธีอุปราชาภิเษกได้ทำเต็มตำราเมื่อบชาต พ. ศ. ๒๓๔๙
ครั้งพระองค์ทรงรับอุปราชาภิเษก พิธีโสกันต์เจ้าฟ้าได้ทำเต็มตำราเมื่อ
บมะโรง พ. ศ. ๒๓๕๑ ครั้งโสกันต์เจ้าฟ้าคุณทศทิพยวดี แต่พิธีตั้งถรง
เฉลิมพระนามเจ้าฟ้า เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ยังหาได้ทำไม่ มีพระราชประสงค์
จะให้ปรากฏแบบอย่างไว้สำหรับพระนคร จึงโปรดให้ทำพิธีตั้งถรง
เฉลิมพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อบวออกพ.ศ. ๒๓๕๕
ได้ทำเต็มตำรามากครั้งเดียวเท่านั้น ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระชนมายุครบกำหนดรับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม ก็ไม่ได้
ทำพิธีพระราชทานพระสุพรรณบัฏอีก ตลอดจนรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓
เว้นแต่เมื่อตั้งกรม ข้างเจ้าذنนิษฐานว่าจะป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า

เจ้าอยู่หัวไม่ได้ตั้งสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ครั้นจึงมิได้ทำพระตงตงเนื่องใน
พิธีพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม

ในมกราคม พ.ศ. ๒๔๐๔ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้า
ลูกเธอชายหญิงอีกหลายพระองค์ พระชันษาสมควรจะทรงเล่าเรียนความ
รู้ชั้นสูงขึ้นไปได้ ทรงพระราชดำริเห็นแน่ในพระราชหฤทัยว่าความรู้ภาษาฝรั่ง
จะเป็นวิชาจำเป็นสำหรับใช้ในราชการต่อไปภายหลัง แต่ยังมีใครมีใคร
เอาใจใส่ให้ลูกหลานเล่าเรียน จึงมีรับสั่งให้สืบหาครูฝรั่งที่เมืองสิงคโปร์
ได้หญิงอังกฤษชาวแคนาดาคนหนึ่ง ชื่อนางดิโอ โนเวนซ์ เป็นครูสอน
ลูกผู้ด้อยที่เมืองสิงคโปร์ รับจะเข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกเธอ
จึงโปรดให้ว่าจ้างเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อปีจอ พ. ศ. ๒๔๐๕ โปรด
ให้นางดิโอ โนเวนซ์เข้ามาสอนที่พระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง^(๑)
ต่อขณะเพาะเวดาก่อนเจ้านายเล็กเจ้านายเล็ก ๆ และเวดากว้างการตามแต่
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มเรียนภาษาอังกฤษในสำนัก
นางดิโอ โนเวนซ์และเรียนอยู่จนทรงผนวชเป็นสามเณร^(๒) ครั้นเมื่อเสด็จ
ออกไปอยู่ฝ่ายหน้าแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด

(๑) พระที่นั่งองค์นี้สร้างครุฑเสี้ยนนานแล้ว อยู่ตรงที่สวนจิตรดา

(๒) ลูกชายของนางดิโอ โนเวนซ์ชื่อหลุยเข้ามาหามารดาเมื่อเป็นเด็ก
ถึงรัชกาลที่ ๕ เข้ามาทำบาไม่ชอบสักได้เป็นนายห้าง หลุย คี ดิโอ โนเวนซ์

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้สันนิษฐานว่าฉายใกล้กับงานโสกันต์
ในปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชันษา ๑๓ พรรษา

ให้หมอลันดเลอเมริกัณมาเป็นครู
จนสิ้นรัชกาลที่ ๔

ทรงศึกษาภาษาอังกฤษต่อมา^(๑)

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชันษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวถึงกำหนดโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้
จัดการพระราชพิธี มีเขาไกรธาศ์และกระบวนแห่เต็มตามตำราอย่างโสกันต์
เจ้าฟ้า พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งคณ
ณวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แห่เสด็จมาสดับพระพุทธมนต์ ๓ วัน
ถึงวันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ เวลาเช้าโสกันต์แล้ว โปรดให้ทรง
พระมาลาเพชรน้อยเครื่องต้น และพระราชยานไปยังที่ทรงณสระอินคาต
ที่เขาไกรธาศ์ เสด็จทรงเครื่องแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระ
กฤดาหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกจูงพระกัณฐิกาเขาไกรธาศ์ สัมมต
ตามพิธีของพราหมณ์ว่าชนไปเข้าพระอิศวร แต่รัชกาลก่อนเคยโปรดให้
พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ทรงทำพิธีเป็นพระอิศวร แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสมมตเป็นพระอิศวรเอง ครั้นโสกันต์แล้วเวลาบ่าย
ให้ไปสัสมโฆที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีกสามวัน ในการแห่สัสมโฆนั้น

(๑) ตอนเสด็จถึงฉะลวราชสมบัติแล้ว เมื่อมีพระชนมายุ พ.ศ. ๒๔๑๖
ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับนายแปดเคอตันต่อมาอีก ทรงเวลาว่างเมื่อ
เสด็จราชการประจำวัน แต่ทรงอยู่ไม่ได้เท่าใด เพราะไม่มีเวลาว่าง ที่พระองค์
ทรงทราบภาษาอังกฤษดีผู้ใด ๆ ที่เรียนในเมืองนี้ได้ เป็นด้วยทรงพระ
อุสาหะศึกษาโดยดำฟังพระองค์ต่อมา.

โปรดให้ทรงพระที่นั่งทอดลาดแถมมั่งคั่งของพระทองเงิน ให้เหมือนกระบวน
แต่จุฬายาตรา

การโสกันต์ใหญ่มีเขาไกรลาสเคยมีมาในกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้งที่ ๑
เมื่อโสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีในรัชกาลที่ ๑ ครั้งที่ ๒ เมื่อโสกันต์พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๒ ครั้งที่ ๓ ทำเมื่อโสกันต์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓ ไม่
ได้ทำเลย ครั้นจึงเป็นครั้งที่ ๔

ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชวรโรคร
ภายในเฝ้าวังมาหลายปี พระอาการทรุดหนักถึงเมื่อจวนงานโสกันต์คราวนี้
แต่แรกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริจ
งานพระราชพิธีโสกันต์ แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทูลขอ
ให้ทำงานไว้ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหลานเธอ
ซึ่งพระองค์ทรงพระเมตตามาก (๑) กราบทูลว่าต่างจัดงานโสกันต์ไว้ พระองค์

(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยมีพระราชดำริแต่
ว่าครั้งหนึ่งเสด็จขึ้นไปเฝ้าในเวลาเมื่อประชวรอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระป
ิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกพระหัตถ์ทูลที่พระเคี้ยวตรัสว่า “เจ้าใหญ่นี้แหละจะ
เป็นที่พึ่งของญาติต่อไปได้” ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเอง เมื่อก่อนมาจนในรัชกาลที่ ๕ ก็ยังทรงเคารพนับถือใน
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก มีความประหลาดข้อหนึ่ง
ข้าพเจ้าได้ยินพวกวังหน้าวังหลังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จน
ถูกเขมมกักตัวกันว่า พระกิริยาอัธยาศัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเครื่องต้นในงานโสกันต์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘

พระชันษา ๑๓ พรรษา

จะมีได้มีโอกาสดัมโภช ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงโปรดให้คงมีงานโสกันต์ตามกำหนดฤกษ์ เมื่อถึงวันงาน พระบาท
สมเด็จพระบวรเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ลงมากกราบทูล ว่าจะได้ตั้งลงมาจรด
พระกรรไกรประทานเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบ
อยู่ว่าพระอาการเพียบคงตั้งลงมาไม่ได้ แต่ก็คงดำรงสั่งให้ทอดที่ราช
อาสน์เตรียมไว้ ด้วยเกรงพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระบวรเกล้า
เจ้าอยู่หัว พอเสร็จงานถึงวันดอพระเกล้า เมื่อวันอาทิตย์ เดือน
แรม ๖ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระบวรเกล้าเจ้าอยู่หัวก็สวรรคต.

ที่พระบาทสมเด็จพระบวรเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต เป็นเหตุสำคัญ
ในเรื่องพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
ก่อนด้วยราชย์ ด้วยก่อนนั้นมา พระบาทสมเด็จพระบวรเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จอยู่ในฐานเป็นรัชทายาท ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวสวรรคตลง พระบาทสมเด็จพระบวรเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คงเสด็จขึ้น
ครองแผ่นดินโดยไม่มีปัญหา แม่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ได้ทรงเตรียมการไว้อย่างนั้นโดยไม่ทรงประมาท การที่โปรดให้สร้าง
พระราชวังนั้นทูลุทยาน . ก็ด้วยทรงพระราชปรารภว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
บวรเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงครองราชสมบัติ ถ้าพระราชโอรสธิดาของพระ
เกล้าเจ้าอยู่หัวคล้ายกับพระบาทสมเด็จพระบวรเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้างเจ้าเคย
นำความชอบขึ้นกราบบังคมทูล ฯ มีพระราชดำรัสว่าไม่ใช่แต่พวกวังหน้า
ถึงทูลกระหม่อมก็เคยรับสั่งว่า “พ่อใหญ่นี้อย่างไรดูท่าทางไปเหมือนท่านที่
บน ” ดังนี้

องค์คงประทับอยู่ที่ในพระบรมมหาราชวังบ้างที่จะกีดขวาง จึ่งทรงกระแผน
 ฝังพระราชวังนั้นทอทยานให้สร้างคึกเป็นพระที่นั่งหมู่หนึ่งต่างหาก หมายถึง
 จะพระราชทานให้เป็นที่พักประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 กับสมเด็จพระกนิษฐาด้วยกันต่อไป และพนักที่ค่อออกไปในเขตคั่นทอทยาน
 ไปรดให้สร้างคาน้ำหนักข้างในอีกหลายหมู่ หมู่หนึ่งหมายถึงพระราชทาน
 ให้เป็นที่พักประทับของพระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าจอมมารดาคนหนึ่งเตรียม
 ไว้ดังนี้ การสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเปลี่ยนฐานะ
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาอยู่ในรัชทายาท ด้วย
 เป็นสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เพราะฉะนั้นบรรดาการที่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเตรียมไว้แต่เดิม ต้อง
 เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นหมด เมื่อพิจารณาตามทางพระราชปฏิบัติของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งปรากฏในสมัยต่อมา ดูเหมือน
 ครั้นนั้นความที่ทรงยินดี ยินยอมบังเกิดโดยธรรมดา ด้วยสมเด็จพระ
 พระบิยราชโอรสจะเป็นรัชทายาทนั้นจะได้เดียวกับพระปรีดิศกที่เกิดขึ้น
 เพราะเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ แต่
 ส่วนพระองค์เองพระชันษากว่า ๖๐ ปี เข้าเขตศตทรงพระชราแล้ว เห็น
 จะได้ทรงครีครองและทรงพระราชดำริเป็นยุติมาแต่แรก ว่าถ้าพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงรับรัชทายาทได้โดยมั่นคง จึ่งจะ
 ทรงมอบเวนราชสมบัติพระราชทาน ถ้าหากจะไม่ทรงสามารถปกครอง
 แผ่นดินได้มั่นคงไซ้ร้อ ย่าเพื่อให้ทรงครองราชสมบัติจะดีกว่า แต่ในเวลา
 นั้นยังไม่จำเป็นจะต้องประกาศสถาปนาตำแหน่งรัชทายาท จึ่งเป็นแต่ทรง
 เตรียมการต่อมาโดยลำดับ

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้ถ่ายเมื่อก่อนทรงผนวชสามเณรในปีขาล พ.ศ. ๒๔๐๕

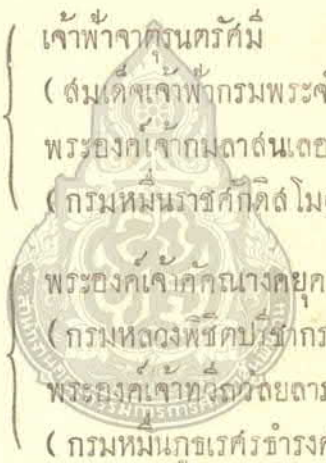
พระชันษา ๑๔ พรรษา

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๘ เป็นกำหนดซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดการตามแบบเจ้าฟ้าทรงผนวช
เหมือนอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวชเป็นสามเณรในรัชกาลที่ ๒ คือเมื่อวัน
พุธเดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ทำพระราชพิธีสมโภชที่พระที่นั่งอนันตสมาคม และ
ทรงที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับหน้าบายศรีนั้นให้
ทำเพดานระบายดอกไม้สดมีเส้าตั้ง ๕ เส้า ตั้งเครื่องยศ ๒ ข้าง และให้
เชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์ไปประดิษฐานบนพระที่นั่งเศวตฉัตรเป็นส่วนพิเศษ
ด้วย รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีที่เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ โปรดให้แต่งพระองค์ทรง
เครื่องต้นอย่างขัตติยราชกุมาร ทรงพระภูษาห้ายอด ทรงพระยานมาศ
จากพระที่นั่งอนันตสมาคมออกประตูเทวาภิไธย ให้ไปทางถนนเจริญกรุง
ถนนเพ็ญนคร เที่ยวกดไปทางถนนบำรุงเมือง เข้าประตูวัดวัดใต้สภา
ประทับพลับพลาเปิดทองเครื่องหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผดุงเครื่อง
ทรงและทรงไปรยทานแล้ว ทรงพระเสด็จถึงกุฎกาม ๕ คน เข้าไป
จนถึงกำแพงแก้ว แล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจงพระ
กรเข้าในพระอุโบสถ ทรงสักการบูชาพระมหามณเฑียรคันปฐมากกรแก้วมรกต
แล้ว ทรงบรรพชาตามพระวินัยบัญญัติต่อคณะสงฆ์ ๓๐ รูป มีพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรวิรัชชัยดิษฐ์^(๑) เป็นพระอุปัชฌาย์ ทั้งส่วน

(๑) ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระปวเรศวริยาลงกรณ์ แล้วต่อมาโปรดถวายมหาสมณุตมาภิเษก
เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ฯ

ทรงรับพระธรรมนูญตามแต่รับสั่ง และเริ่มรับนิตยภัตเป็นครั้งแรกที่จะมีในการ
บรรพชาสามเณร อนึ่งโปรดให้ยกเพดานระบายคอกไม้ดัดเมื่อสามโกสนั้น
มาตั้งถวายสงฆ์ในที่ทรงบรรพชาด้วย ครั้นทรงผนวชแล้วโปรดให้สมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอแต่งพระองค์อย่างราชกุมาร ทรงว่า
กระบี่ กระบอง ง้าว ดาบสองมือ เป็นคู่ ๆ กัน เป็นการดัดมโหสถ
หน้าพระอุโบสถ เจ้านายซึ่งทรงกระบี่กระบองครั้งนั้น คือ

คู่ที่ ๑ ว่ากระบี่	เจ้าฟ้าจันทรมิตรคม
(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์)
พระองค์เจ้ากมลดาสน์เดชธร
(กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์)
คู่ที่ ๒ ว่ากระบอง	พระองค์เจ้าศุภคณาภัยกุล
(กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ)
พระองค์เจ้าทองอรังค์วรวิมล
(กรมหมื่นภูวเรศรัชมังคลาภิเษก)
คู่ที่ ๓ ว่าง้าว	พระองค์เจ้าสุทธวัณดี
(กรมหลวงอดิศรอุดมเดช)
พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่
(กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม)
คู่ที่ ๔ ว่าดาบสองมือ	พระองค์เจ้าอนุภาครณอนันคนรชัย
พระองค์เจ้าชุมพลรัตนมโหสถ
(กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์)

แต่เดิสด็จประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามคืนหนึ่ง ด้วย
เย็นวันนั้นมีการฉลอง พระสังข์ ๓๐ รูปที่นั่นหัดกลาสดวงมนต์ที่ในพระ
อุโบสถ รุ่งขึ้นณวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือนพระแก้วจึงทรงรถพระที่
นั่งกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ มีกระบวนให้ไปส่งณวัดบวรนิเวศ โปรด
ให้เสด็จประทับอยู่ที่พระที่นั่งหย้า ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เคยเสด็จประทับอยู่เมื่อครั้งทรงผนวช ทรงรับโอวาทและเต้าเรียนพระ
ธรรมวินัยในสำนักกรมหมื่นบวรวิชัยสุนทร ต่อมา และโปรดให้
หลวงราชาภิรมย์ (ชู ซึ่งภายหลังได้เป็นพระมหาราชครูพิธี) เป็นพระ
อาจารย์ หัดทำนองเทศน์มหาชาติกัณฑ์จักรพรรพ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่โดยเฉพาะ ครั้นเดือน ๑๑
โปรดให้พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศทำกระเจดใหญ่บูชา
กัณฑ์เทศน์ เหมือนอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวชเป็นสามเณรถวายเทศน์
กัณฑ์มัทรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเสด็จ
ดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร เสด็จไป
เทศน์ที่วังและทรงทำกระเจดใหญ่ถวายบูชากัณฑ์เทศน์^(๑) กระเจดที่กรม

(๑) ฐานะของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ เหมือนพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒ อย่าง คือเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่อย่าง ๑
ได้ทรงบัญชาการกรมพระคลังมหาสมบัติ (มาตั้งแต่กรมหมื่นวิษณุภา
นิภาธรสิ้นพระชนม์) อย่าง ๑ ดังนั้นฐานว่าโปรดให้เป็นผู้ทำกระเจด
ใหญ่ด้วยข้อหลังเป็นสำคัญ เพราะได้ทรงว่ากล่าวเจ้าภักษานุยากร
อาชญาของแปลกประหลาดแต่งกระเจดได้ง่ายกว่าผู้อื่น.

หมื่นนมเทศวิศวิธาคทำครุณน ^{๕๕} คึงที่สำนไชยตรงหน้าพระที่นั่งสุทไธ
 สวรรย์ทำเป็นรูปเรือดำเภาโตเท่าดำเภาจริง ๆ จักของไทยธรรมอย่าง
 ดินค้าของต่าง ๆ ซึ่งเขาออกวางขายบนปากเรือดำเภาเมื่อเข้ามาจากเมือง
 จีน ส่วนผลไม้และเครื่องอาหารแต่งประดับทำเป็นสัตว์น้ำอยู่ตามลูกคลื่น
 รอบดำเภา กระจาดใหญ่ครุณนเป็นการครึกครื้นใหญ่โตมาก มีเทศน์
 มหาชาติที่พระที่นั่งทรงธรรมเมื่อเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ

เมื่อออกพรรษาแล้วเสด็จไปบูชาพระปฐมเจดีย์ ^{๕๕} และครุณนพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสเฝ้าความหลังให้ทรง
 ทราบ ว่าเมื่อครั้งพระองค์ยังทรงผนวชอยู่นั้น ทรงเลื่อมใสในพระปฐม
 เจดีย์ว่าเป็นพระมหาเจดีย์สถานเก่าก่อนพระเจดีย์ทั้งหลายขึ้นในประเทศ
 สยามนี้ ได้ถวายพระพรทูลแนะนำแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ขอให้ทรงปฏิสังขรณ์ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ไม่ได้เคย
 เสด็จไปบูชา) มีพระราชดำรัสว่า พระปฐมเจดีย์อยู่ในป่าเปลี่ยวทรน
 ปฏิสังขรณ์ก็จะไม่มีใครรักษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงได้ทรงปฏิญาณแต่เมื่อครั้งนั้น ว่าถ้าหากพระองค์ทรงมีกำลังสามารถ
 จะทำได้เมื่อใด จะทรงปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ให้จงได้ ครั้นเสด็จเถลิง
 ถวัลยราชสมบัติจึงทรงปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ตามที่ได้ทรงปฏิญาณไว้
 แต่การยังไม่สำเร็จทรงพระวิตถว่าถ้าหากพระองค์สวรรคตเสียก่อน การ
 ก็จะไม่สำเร็จร้างค้างไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพต่อ
 พระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถ รับผิดชอบพระเดชพระคุณ
 ในเรื่องปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ จึงโปรดให้เสด็จออกไปปฏิญาณ

พระองค์ที่พระปฐมเจดีย์เหมือนอย่างพระองค์เองได้เคยปฏิญาณมาแต่
หนหลัง^(๑)

ในปีชาตนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งพระพา
หิวเมืองฝ่ายเหนือถึงเมืองพิษณุโลก โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยทรงผนวชเป็นสามเณรโดยเสด็จไปในเรือพระที่นั่ง
อรรคราชวรเดชด้วย ได้ตั้งออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๓๑
แรมค่ำ ๑ ในสมัยนั้นดำเนินาทางเมืองเหนือยังกว้าง เมื่อข้ามเรือ
พระที่นั่งอรรคราชวรเดช จักรข่าง ๒ ปล่องเป็นเรือไฟขนาดยาว ๓๐ วา
ยังเข้าปากน้ำเกยไชยชนทางด่านเมืองพิศตรเก่าได้ถึงเมืองพิษณุโลก แต่
จากต้นน้ำตดต้องลงทางคลองเรียง ที่เขื่อนด่านเมืองพิศตรทุกวันนี้ และ
เมื่อเข้าเสด็จขึ้นไปนั้นเสด็จประทับทอดพระเนตร วัดโพธิ์ประทับช้าง ในดำน
เมืองพิศตรเก่า ซึ่งเป็นวัดของพระเจ้าเสือทรงสร้างไว้แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
กล่าวกันว่าเพราะเสด็จสมภพที่นั่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประพาสวัดโพธิ์ประทับช้าง อาศัยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสามเณรทรงฝึกกาฬาวพัตร จึงมีรับสั่งให้ทรง

(๑) เมื่อมีผู้คร่ำครวญว่าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตบูรณ
ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำแต่สิ่งอื่น แต่องค์พระมหาสถูปปฐมเจดีย์นั้นไม่
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บูรณปฏิสังขรณ์ มีพระราชดำรัสว่า
เพราะได้ถวายปฏิญาณไว้ จะต้องทำเองจนสำเร็จ

พระราชยานต่างพระองค์ และโปรดให้ข้าราชการเห็นำตามเสด็จ เหมือน
กระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ส่วนพระองค์เองนั้นทรงพระราชดำเนินตามไป
โดยดำพังทั้งช้างขึ้นช้าง และเมื่อถึงโฆพระพุทธรชินราชณเมืองพิษณุโลก
นั้น โปรดให้ทรงกำกับมหาดเล็กซึ่งเป็นพนักงานการมหรศพด้วย ^(๓) และ

(๓) เหตุที่มหาดเล็กเป็นพนักงานการมหรศพมโฆพระพุทธรชิน
ราชณเมืองพิษณุโลกนั้น เดิมเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ เสด็จจรดงค ขึ้นไปเมืองเหนือ เมื่อปีมะเส็ง
พ.ศ. ๒๓๗๖ เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก ทรงพระปรารภจะมโฆพระพุท
ธรชินราชตามราชประเพณี ครั้นนั้นเครื่องมหรศพแต่ตัวหนึ่งอยู่ที่วัดพระ
ชินราชคนเดินหามไม่ พวกมหาดเล็กที่โดยเสด็จไปด้วยจึงชวนกันรับเดิน
หนึ่งถวายเป็นการมหรศพ เมื่อเสด็จขึ้นไปครั้งหลัง พวกข้าหลวงเดิมที่เคย
เดินหนึ่งเมื่อเสด็จครั้งแรก ได้เป็นข้าราชการตามเสด็จไปหลายคน พวกนั้นรับ
อาษาเข้าเดินหนึ่งเหมือนครั้งหลัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ทรงอนุโมทนา และทรงพระราชดำริว่าเมื่อครั้งแรกพระองค์ทรงผนวช
อยู่ใต้ทรงอำนาจการ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
ทรงผนวช จึงโปรดให้ทรงอำนาจการ ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้ง
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือ เมื่อ
ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๔๔ เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก มีการมโฆพระพุทธรชิน
ราช ทรงรำลึกถึงความหลังที่กล่าวมา จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าอภัยวงศ์เสด็จฯ กรมขุนนครราชสีมาเป็นผู้อำนวยการมหรศพ
และให้ข้าราชการกรมมหาดเล็กกรมตำรวจและกรมทหารเรือเดินหนึ่งใน
งานมหรศพกรมละคน.

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้สันนิษฐานว่าถ่ายตอนปลายรัชกาล พ.ศ. ๒๔๐๕

พระชันษา ๑๔ พรรษา

ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริหา
 ตั้ววังวิหารพระเทโธ (หลังนอก) ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และโปรด
 ให้ทำคัสดาจารึกคติไว้ที่วิหารนั้น ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือครั้งนั้น เสด็จกลับมา
 ถึงกรุงเทพฯ เมื่อณวันอาทิตย์ เดือน ๑๓ แรม ๑๓ ค่ำ โปรดให้พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ต่อมาเพื่อ
 ประโยชน์ในการทรงศึกษา จนถึงเดือนยี่ช้านั้นจึงได้ลาผนวช รวมเวลา
 ทรงผนวชอยู่ ๖ เดือน.

ก็ในสมัยเมื่อก่อนทรงผนวชเป็นสามเณรนั้น พระบาทสมเด็จพระจุ
 ลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับอยู่ที่ “พระที่นั่งภัทรกิตติ” ข้างในพระบรม
 มหาราชวัง ถึงเวลาเสด็จออกมาประพาสข้างหน้า ย่อมประทับที่โรงช้าง
 เลือกซึ่งตรางขึ้นไว้ครั้งรัชกาลที่ ๒ โรงตั้งทางด้านตะวันออก (๑) เป็นที่ให้
 ข้าราชการและคนอื่น ๆ เฝ้าแทน ความเมตตาสนทนากับสามเณร ถึงเวลาจะ
 ต้องเสด็จออกมาประทับอยู่ข้างหน้าตามประเพณีพระราชกุमारที่ทรงเจริญวัย
 ก็ในสมัยนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระอภิเนาว
 นิเวศน์ ขึ้นทางด้านตะวันออกพระบรมมหาราชวัง และเสด็จไปประทับอยู่
 ที่นั่นเป็นปกติ มีพระราชประสงค์จะให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวประทับอยู่ใกล้พระองค์เพื่อจะได้ทรงฝึกหัดราชการได้สะดวก จึง
 โปรดให้แก้ไขยกที่ตั้งเก่าซึ่งตรางครั้งรัชกาลที่ ๓ ที่ในสวนกุหลาบตามแปลงเป็น
 พระตำหนักที่ประทับ (๒) แล้วโปรดให้ซื้อที่ดินเจ้าพระยาพดเทพ (หลัง)

(๑) อยู่ตรงมณฑกรต้นตะวันออกแห่งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท.

(๒) ตำหนักนั้นยังอยู่จนบัดนี้.

เตรียมไว้สำหรับจะสร้างวังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
สมเด็จพระอนุชา ๒ พระองค์ด้วย แต่ยังหาได้สร้างวังไม่ เป็นแต่โปรด
ให้หาในกรมไปปลูกเรือนรักษาอยู่^(๑) จนตลอดรัชกาลที่ ๕

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามนอชมาประทับ
อยู่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงฝึกหัดราชการกวดขันขึ้น คือนอกจากที่เสด็จไปเสด็จไปตามเสด็จโดย
ปกติ เวลากลางคืนถ้าทรงพระราชวินิจฉัยราชการ หรือทรงประพฤติ
พระราชกรณียกิจโดยด่าพั้ง ก็มียั้งให้หาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเข้าไปอยู่ปฏิบัติประจำพระองค์ ให้ทรงฟังพระบรมราโชวาท
และพระบรมราชาธิบายในราชการและราชประเพณีต่างๆ เสมอ เมื่ออยู่จน
ราวเที่ยงคืนบ้าง บางทีก็ถึงกว่านั้นจึงได้เสด็จกลับออกมายังพระตำหนัก
นอกจากนั้นมักโปรดให้เป็นเสนาบดีการเสวยเลี้ยงเจ้านายพระราชประสงค์ หรือ
ทรงหาหรือขอราชการไปยังเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เวลาเช้าต้องเสด็จข้าม
ไปบ้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ด้วยเสมอ

ถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โปรดให้เลื่อนกรมเจ้านายเนื่องในเหตุที่

(๑) ที่แห่งนี้อยู่ริมคลองตลาดฝั่งใต้ปลายถนนอัษฎางค์ต่อถนน
จักรเพ็ชร ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชา
นุญาตให้ปลัดกรมอ้า ข้าหลวงเดิมซึ่งได้เป็นที่พระอินทพรเทพ แล้วเลื่อน
เป็นพระยามหามนตรี และเป็นพระยาพิไชยสงครามเป็นที่สุดท้าย สร้างบ้าน
เรือนอยู่จนตลอดอายุ.

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้สันนิษฐานว่าฉายตอนต้นปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐
พระชันษา ๑๕ พรรษา

พระมหาอุปราชสวรรคต ตามราชประเพณีเคยมีมา (๓) แต่รัชกาลที่ ๓
 เจ้านายซึ่งจะโปรดให้เลื่อนกรมครั้งนี้ คือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ามหาดล เป็นกรมขุนบวรมาปราบปรามพระองค์ ๓ พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพกับพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นราชดีหัตถกรม

(๓) มีเรื่องปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเจ้าพระยาทิพากร
 วงศ์แต่งว่าเมื่อกรมพระราชวังบวรมาหาก็คิดพิศแต่สวรรคตนั้น ข้าในกรม
 ของเจ้านายต่างกรมหลายพระองค์เข้าใจว่าเจ้านายของตนจะได้เป็นพระมหา
 อุปราชพากันเตรียมตัวจะเป็นขุนนางวังหน้าจนเกิดกตัญญูขึ้น พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปริศนาสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
 เมื่อยังเป็นทพระยาตร์พพัฒน์ กราบถวายบังคมทูลขอโปรดให้เลื่อน
 กรมเจ้านายให้ปรากฏเสียจะได้เป็นแต่เพียงหนึ่ง ข้าในกรมจะได้ไม่มัก
 ใหญ่ไม่สูง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นชอบ
 ด้วย จึงได้โปรดให้เลื่อนกรมเจ้านาย เกณฑ์ขึ้นกระหัดในเรื่องพระราชพง
 ศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เห็นเมื่อครั้งกรมพระราชวังบวรมาหาสุริยงนาท
 สวรรคตในรัชกาลที่ ๓ และเมื่อกรมพระราชวังบวรมาหาเสนาณรงค์สวรรคต
 ในรัชกาลที่ ๒ ก็มีการเลื่อนกรมเจ้านายทั้ง ๒ ครั้ง จึงเห็นว่าที่จริงการเลื่อน
 กรมเจ้านายเมื่อพระมหาอุปราชสวรรคตนั้น เห็นจะเป็นประเพณีมีมาแล้ว
 แต่ก่อน แต่มีเหตุประจวบเหตุเช่นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวมาขึ้นในรัช
 กาลที่ ๓ เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงถือเป็นแบบอย่างต่อมาทั้งในรัช
 กาลที่ ๔ และที่ ๕

เป็นกรมขุนคงพระนามเดิม และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เสด็จอยู่หัวทรงเลื่อนพระยศเป็นกรมขุนด้วย รวมเป็น ๔ พระองค์ด้วยกัน ครั้น
 นั้นมีพระราชดำริว่าพระเจ้าเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทก็มีความ
 ชอบสมควรจะได้เลื่อนกรม แต่ตามราชประเพณี พระเจ้าเจ้าน้องยาเธอ จะทรง
 กรมได้เพียงชั้นกรมหลวงเป็นสูงสุด จึงมิได้ โปรดให้เลื่อนกรมหลวงวงศา
 ธิราชสนิทด้วย ^(๑) ส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนพระนามกรมเป็นกรมขุน
 ฟินิตประชานาถ ด้วยทรงพระราชดำริว่า กรมมเหศวรศิววิลาศ กรม
 วิษณุนาถนิกายพระชั้นยาไฉยังย่นจะเป็นด้วยพระนามพ้องกับนามพระเป็น
 เจ้าในไสยศาสตร์ จึงทรงเปลี่ยนพระนามกรม พิเศษควรตั้งดังกาศ นั้นด้วย

เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงตั้งให้เลื่อนกรม
 เจ้านายควังนั้น เสด็จประทับที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เมื่อทรงตั้งแล้วมีพระราชดำริให้หาเจ้านายทั้ง ๔ พระองค์นั้นเข้าไปเฝ้าที่
 พระโอรสตรงหน้าพระแล้ว มีพระราชดำริว่าจะให้ปฏิญาณเฉพาะพระ
 พักตร์พระมหามณีนรัตนปฏิมากร ว่าเจ้านายซึ่งจะเป็นกรมขุน ๔ องค์ ถ้า
 ใครได้ครองราชสมบัติต่อไปไม่ทรงรังเกียจเลย เจ้านายทั้ง ๓ พระองค์ต่าง

(๑) ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อจะโปรดให้เลื่อนกรมสมเด็จพระเจ้าน้อง
 ยาเธอทั้ง ๒ พระองค์เป็นกรมพระ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวมีพระราชดำริว่าทรงเทียบตามอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงคราชทรงเลื่อนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงอนุรักษ์
 เทเวศร์ เป็นกรมพระราชวังหลัง.

กราบทูลถวายปฏิญาณ ว่ามิได้ทรงคิดมักใหญ่ใฝ่สูง ตั้งพระหฤทัยแต่
จะสนองพระเดชพระคุณช่วยทำนุบำรุงสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอให้ได้รับราช
สมบัติสืบไป^(๑)

การพิธีตั้งกรมและเลื่อนกรมเจ้านายแต่ก่อนมาทำ ที่วังของเจ้านาย
เป็นแต่ต้องเสด็จเข้าไปรับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่ในพระราชวัง ถึง
รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทาน
พระสุพรรณบัฏที่วังเจ้านาย การเลื่อนกรมครั้งนี้โปรดให้พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำพิธีที่พระตำหนักสวนกุหลาบ พระสงฆ์
สวดพระปริตวันเสาร์เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ รุ่งขึ้นวันอาทิตย์เดือน ๕
ขึ้น ๗ ค่ำเป็นวันพระฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
ไปยังพระตำหนักสวนกุหลาบ พระราชทานน้ำทรงมูรธาภิเษกแล้วอาตักษณ
อ่านประกาศเลื่อนกรม มีคำประกาศดังนี้

คู่ภมิลักุ พระพุทธเจ้าสมภารกตเป็นยศศกาศดวงแก้ว ๒๔๓๐ พรรษา
ตุศักราช ๑๒๒๘ บัศยุบันกาล ถัดถึงวิจุรณคณมาศกาพบกษ ถัดมิตถิ
รวินาร บริเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎฯ ๑ ๓ ๑ พระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าตากเธอ เจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่
เมื่อเวลาประสูติใหม่ ท่านเสนาบดีทั้งปวงได้พร้อมกันกราบทูลขอยกย่อง
ให้เป็นพระเจ้าตากยาเธอเจ้าฟ้า เพื่จะรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณี
ไว้ไม่ให้เสื่อมศุณย์ เพราะฉะนั้นเมื่อประภานักษัตริย์คึก ได้พระราชทาน

(๑) เรื่องทรงปฏิญาณที่กล่าวตงนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเต้าพระราชทาน

พระสุพรรณบัฏจารึกเฉลิมพระนามสัญญา ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์ มหินทรเทพยมหามงกุฏ บวรยศวันราชรวังค์ วรุตมพงศ์
บริพัตร ศิริวิวัฒนราชวโรรส ดังนี้ และให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มีพระนาม
กรมว่า เจ้าฟ้ากรมหมื่นพิชนเสกสรรค์สุรลังกาภัก ได้ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตาม
พระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า มหินทรเทพยมหามงกุฏ
เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ๑๓๑ ศิริวิวัฒนราชวโรรสนั้น ทรงพระ
เจริญวัยวัฒนาการขึ้นได้ราชการต่าง ๆ หลายอย่าง พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริพร้อมกับคำวิเคาความคิดพระราช
วงศานุวงศ์ และท่านเสนาบดีเห็นพร้อมกัน ให้เลื่อนพระนามกรม เป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสุทธสาโรธราชธรรมาธิบดี
ราชโอรสกรมการพระบิณฑูร์สุรลังกาภักดิ์ ให้เลื่อนพระนามกรม
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ มหินทรเทพยมหามงกุฏ
บวรยศวันราชรวังค์ วรุตมพงศ์บริพัตร ศิริวิวัฒนราชวโรรส ซึ่งแต่ก่อน
ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าฟ้ากรมหมื่นพิชนเสกสรรค์สุรลังกาภักดิ์นั้น ให้เลื่อน
ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิณโศภนราชานุกูล ทรง
ศักดินา ๕๐๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า
ต่างกรม

ขออาราธนาเทพยดาผู้มีเมตตาจิตกตัญญูประเสริฐ ซึ่งสถิตดำรงอยู่
ในภูมิพฤษภาอากาศกาญจนาวันนิมานทั่วทุกแห่งหล้าเป็นอาทิ คือเทพย
อันทรงนามสยามเทวาธิราช ซึ่งเป็นอธิบดีได้บริรักษ์บำรุงกรุงเทพมหานคร
อมรรัตนโกสินทรมหินทราวุธยาน และเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษานพปดลมหา

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระรูปนี้สันนิษฐานว่าฉายเมื่อปลายปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐
พระชนมายุ ๑๕ พรรษา

เศวตฉัตร ศิริรัตนราชสวริย และเทพยอันรักษารัตนบัลลังก์ พระที่นั่ง
บรมราชอาสน์ใหญ่ในพระราชวังนั้นบรมมหาสถานทุกตำบล ทั้งเทพย
เจ้านั้น ๆ ผู้มีภพยานภาพมหิทธิฤทธิ์ศักดิ์สิทธิ์ ถึงสถิตในภูมิธำเนาแนว
พฤษขมบรรพตอากาศพิมาน ทุกสถานทั่วพระราชอาณาจักร บรรดาซึ่งมี
ไมตรีจิตได้มาดุษฎีบรรณพระบรมราชวงศ์นี้ ถิ่นมาจนกาดับนี้ จงได้
ทำนุบำรุงรักษาสืบเชื้อพระเจ้าสุทนต์มณีพระองค์นี้ ให้ทรงพระเจริญ
ทฤพชนมายุ พรรณสุขพลปฏิภาณ ศิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคล เกียรติยศ
อิสริยยศศักดิ์เทษานุภาพทุกประการ

ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ โดยสมภาร แก่ความเป็นในพระราช
ตระกูลอันตั้งศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์นี้ ขอให้พระเกียรติคุณอตุลยศ
ปรากฏไปดินกาดาน เทอญ ฯ

อนึ่งเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้พระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าต่าง
กรม พระองค์หนึ่งแล้วดังนี้

ให้ทรงตั้งเจ้ากรมเป็น ขุนพิณตประสาธนา ถ้อยศักดิ์นา ๘๐๐

ให้ทรงตั้งปลัดกรมเป็น หมื่นนรราชบุตราชักษ์ ถ้อยศักดิ์นา ๖๐๐

ให้ทรงตั้งสมุหบัญชีเป็น หมื่นอนุรักษพัสดังขยา ถ้อยศักดิ์นา ๓๐๐

ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นายนั้น ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดย
ผดุงสวัสดิ์ทุกประการ เทอญ ฯ

เมื่อเลื่อนกรมแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
ให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับตำแหน่งมีหน้าที่ใน

ราชการแผ่นดินต่อมา คือทรงบัญชาการกรมมหาดเล็ก เหมือนอย่าง
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ โปรดให้พระองค์เองเมื่อ ยังเป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ ทรงบัญชาการกรม ๑ ทรงบัญชาการกรม
ทหารบกวังหน้า ซึ่งมาสมทบรับราชการวังหลวงตามประเพณี ตั้งแต่
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต^(๑) กรม ๑ และแต่ก่อน
ได้ โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศทรงบัญชาการ
กรมล้อมพระราชวัง กับกรมพระคลังมหาสมบัติ ครั้นกรมหมื่นมเหศวร
ศิววิลาศสิ้นพระชนม์ โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงบัญชาการ ๒ กรมนี้ด้วย

หนึ่งเมื่อมีขาด พ.ศ. ๒๔๐๙ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระราชวงศ์สรายุภรณ์ ขึ้นที่ใกล้พระบรมมหา
ราชวังทางด้านตะวันออกกับแห่งหนึ่ง ด้วยซึ่งพระราชหฤทัยว่า เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบบรมพระชนชา พอเสร็จกิจ
ทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะแล้ว จะทรงมอบเวนราชสมบัติพระราชทาน ส่วน
พระองค์เองนั้นจะเสด็จออกเป็น “พระเจ้าหลวง”^(๒) และออกไป
ประทับอยู่ที่พระราชวังสรายุภรณ์ ทรงช่วยแนะนำกำกับราชการต่อไป

(๑) ทหารบกวังหน้ามีจำนวนประมาณ ๖๐๐ คน ส่วนทหารเรือ
เรือรบวังหน้านั้น โปรดให้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญทรงบัญชาการ

(๒) ทรงกำหนดว่า “พระพุทธเจ้าหลวง” ให้ใช้เมื่อเสด็จสวรรคต
แล้ว แต่ในเวลาเมื่อเสด็จพระราชสมบัติแล้วยังดำรงพระชนม์อยู่ให้ ใช้ว่า
“พระเจ้าหลวง” ดังนี้

จนตลอดพระชนมายุ แต่กระแต่พระราชดำริขอหาได้ทรงเปิดเผยไม่ ถึง
 กระนั้นก็ทราบกันอยู่ในบรรดาผู้ ททรวงไฉฉางพระราชหฤทัย แต่มาถึงสมัย
 การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเป็นรัชทายาท ย่อมเป็น
 ที่เขาใจแต่เป็นความนิยมของคนทั้งชาติทั่วไป ตลอดคนชาวต่างประเทศ
 เป็นแต่บางคนก็วิตก ด้วยเห็นว่าเจ้าพระยาที่ผู้ริยวงศ์มีอำนาจมาก
 ยิ่งกว่าใคร ๆ ในแผ่นดิน เว้นแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระองค์เดียว เกรงว่าจะไม่ชอบตรงต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ความวิตกเช่นว่ามานี้ มีเองจะออกมาแสดงพอเป็นอุทาหรณ์ (๑)
 ดังในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัวทรงประสูติพระชนกอยู่นั้น
 วันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปเยี่ยม พระบาท
 สมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่าใครจะกราบบังคมทูล
 ความดีสักเรื่องหนึ่ง เมื่อทรงขึ้นบรรทมแล้วก็นั่งเฝ้าอยู่ในที่นั้นให้ตั้ง
 มาเล่าจากพระที่นั่งองค์แรกไว้ข้างหน้า ให้รู้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เสด็จเจ้าอยู่หัวเป็นผู้เชิญพระ แสงของสมเด็จพระบรมชนกนาถพระองค์ ๑
 กับสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งเป็นผู้พยาบาล และเป็นที่โฉฉางพระราชหฤทัย
 ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัวอีกคน ๑ เมื่อเป็นที่ระโหฐาน
 แล้ว พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัวก็กราบบังคมทูลว่า พระองค์
 ก็จะไม่ดำรงพระชนม์อยู่ไปได้ ก็วันแล้ว จะขอถวายปฏิญาณว่าการที่ได้
 ทรงเสด็จมาดำรงทวารและเครื่องเสวยราชูปถัมภ์ ไว้เป็นอันมากนั้น จะ

(๑) เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราช
 ดำรัสเล่าให้ทราบ.

คิดร้ายต่อไผ่ฝ่ายของชุดพระบาทอย่างหนึ่งอย่างใดไม่มีเลย แต่ไม่ไว้วางใจ
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เกรงว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้จัดสรรยศถาบรรดาศักดิ์แก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะกำเริบขึ้น จึงได้เตรียม
กำลังไว้ป้องกันพระองค์ เมื่อพระองค์สวรรคตแล้วขอให้พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระงับต่อไปให้จงดี ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็พระราชทานปฏิญาณว่า มิได้เคยทรงระแวง
สงสัยในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์
แต่เรื่องเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้นหาได้มีพระราชดำริตอบประการใดไม่ นอก
จากเรื่องนัยมีข้าราชการในพระราชสำนักหลายคน ซึ่งไม่ไว้วางใจเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ คิดเข้ากันเป็นพวก นัยว่าเพื่อจะป้องกันพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^(๑) แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่
ทรงสงสัยใคร่กลัวใคร อันความที่เกิดขึ้นนี้ ไม่ไว้วางใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ครั้งนั้น
แม้ชาวต่างประเทศก็ทราบ เซอร์แฮร์รีออกเจ้าเมืองสิงคโปร์เข้ามาเฝ้า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จไปทอดพระเนตรสุริย
อุปราสาทที่ตำบลหว้ากอ ได้มารู้จักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว และทราบความเรื่องที่จะทรงรับรัชทายาท กล่าวไว้ในจดหมาย
เหตุ^(๒) ดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภรณ พระชนินทรราช ๑๕ ปี เป็นที่เข้าใจ
กันอยู่ว่า เจ้าฟ้าพระองค์นี้จะเป็นรัชทายาทสืบพระองค์ เพราะในเวลานี้ไม่มี

(๑) เรื่องนี้ได้ทราบโดยมีพระราชดำริแต่

(๒) จดหมายเหตุของเซอร์แฮร์รีออก หอพระสมุดฯ ได้แปลเป็น
ภาษาไทย พิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ คัดมาลงต้นแต่เฉพาะเรื่อง

พระมหาอุปราช แต่ไม่เป็นการแน่ทีเดียวที่เจ้าฟ้าพระองค์นั้นจะได้ราชสมบัติ
 ด้วยตามประเพณีไทย ถึงการรับราชสมบัติ ย่อมสืบต่ออยู่ในพระราชวงศ์
 อันเดียวกัน ราชสมบัติไม่ได้แก่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระเจ้า
 แผ่นดินเป็นแน่นอน มีตัวอย่างเช่นครั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน (คือ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีพระราชประสงค์จะให้พระเจ้า
 ดูกเธอได้รับราชสมบัติ^(๑) แต่ตระกูลใหญ่ของผู้สำเร็จราชการทั้ง ๒ (หมาย
 ความเป็นว่าพวกสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จเจ้าพระยา
 บรมมหาพิไชยญาติ) ไม่เห็นชอบตามพระราชประสงค์ ไม่ยกพระเจ้าดูกเธอ
 ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนขึ้น พร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระเจ้า
 แผ่นดินพระองค์นั้น (คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ผู้เป็น
 รัชทายาทที่แท้แห่งสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาราชวัง ก็ทำได้โดยปราศจาก
 เหตุการณ์ (ดังเหตุ) สมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ พระองค์นั้นฉลาดหลัก
 แหลม ถ้าคิดโดยพระชนมายุเพียงเท่านั้น พระบอญ์ข้างสูง และ
 พระกิริยาธรรมาศัยก็เป็นผู้ใหญ่”

ฝ่ายฝรั่งเศษก็เห็นจะเข้าใจอย่างเดียวกัน พระเจ้าเอมปเรอนโปเลียน
 ที่ ๓ จึงถือเอาเป็นโอกาสที่จะบำรุงทางพระราชไมตรีให้สนิทยิ่งขึ้น ให้สร้าง
 พระแสงกระบี่ขึ้น ๒ องค์ ตั้งมาถวายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ พระแสง
 กระบี่องค์ใหญ่จารึกอักษรว่า “ของเอมปเรอฝรั่งเศษถวายพระเจ้าแผ่นดิน
 สยาม” พระแสงกระบี่องค์น้อยจารึกอักษรว่า “ของพระยุพราชกุมาร

(๑.) ขอนฝรั่งเข้าใจผิด.

ฝรั่งเสด็จถวายพระยุพราชกุมารสยาม” ดังนี้ (๑) และต่อมาในปีเถาะนั้น
 เอมปเรอโน ไปเยือนที่ ๓ ทรงคงให้มองส์เออเบตต์คิดเป็นราชทูตพิเศษเข้ามา
 แลกเปลี่ยนหนังสือสัญญา ซึ่งพระยาสุรสงครามวิชัยวัฒน์ ได้ ไปทำทันทราบว่า
 เมื่อราชทูตเข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วบอกกรมท้าวว่า
 จะขอไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แทนที่ทูตเคยเฝ้า
 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัวมาแต่ครั้ง ก็โปรดให้เฝ้าตามประสงค์
 จึงเกิดปัญหาเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จลงไป
 เยี่ยมตอบ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เสด็จลงไป
 ไปด้วยกันกับกรมหมื่นนวรวิไชยชาญ (๒) ครั้นเมื่อเสร็จการเยี่ยมตอบแล้ว

(๑) การที่เอมปเรอโน ไปเยือนพระที่นั่งพระแสงกระบี่ ก็มีผลต่อยุบาย
 หนึ่งเห็นได้ ในคำพระยาสุรสงครามวิชัยวัฒน์ความบังเอิญทุก ๆ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏในจดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

(๒) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรงเอาแบบอย่างครั้งนายพลเรือโทฮอด แมทท์เรืออังกฤษเข้ามาเฝ้า
 เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๐๕ ครั้งนั้นได้ โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวกับกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเสด็จลงไปเยี่ยมตอบ (ข้าพเจ้า
 ดันนิษฐานต่อไปว่า พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว ก็คงโปรดให้
 กรมหมื่นนวรวิไชยชาญเป็นผู้ลงไปเยี่ยมตอบ) แต่ลักษณะการติดกับครั้ง
 เยี่ยมตอบราชทูตฝรั่งเสด็จ ด้วยเมื่อครั้งก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวพระชันษาได้เพียง ๙ ขวบ ฐานะของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเป็น

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระรูปฉายเมื่อตอนต้นปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑
 พระชันษา ๑๖ พรรษา

ราชทูตฝรั่งเสด็จมาพบกับเสนาบดีว่ามีความเสียดายที่รู้ตัวเร็วไป ไม่มีเวลา
พอจะจัดการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สมแก่พระ
เกียรติยศ ขอเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรเรือรบแต่พระองค์เดียวอีกครั้งหนึ่ง
พอจะได้มีโอกาสจัดการรับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามประสงค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงไปครั้งหลังเมื่อณวันพุธ เดือนยี่ขึ้นค่ำ ๑ ราชทูต
ฝรั่งเสด็จจัดการรับเสด็จอย่างเต็มยศใหญ่ ชักธงบริวารและให้ทหารขึ้น
ประจำเข้าเรือรบ แล้วยิงปืนส่งแสดงความพระเกียรติยศราชยาบาททุกประการ
อาศัยเหตุที่ราชทูตฝรั่งเสด็จแสดงถึงความเคารพโดยพิเศษครั้งนี้ พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวลงพระนามและประทับพระัญญากร (๑) ในหนังสือสำคัญสำหรับ
การแลกเปลี่ยนสัญญาด้วยกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จเจ้าฟ้าฯ
กรมขุนนราธิวาสราชนครินทร์ เจ้าพระยาสุรสีห์ธัญยงค์ และเจ้าพระยาภูธราภัย
ตามเรื่องพระราชประวัติที่แต่งมา พึงเห็นได้ว่าพระบารมีของพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญขึ้นตามทางพระราชประสงค์แห่ง
สมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นอันดีมา จนไม่มีผู้ใดที่จะคิดเห็นว่ามีผู้
อย่างผู้กากับเข้ยมตอบ ครั้งหลังทรงพระเจริญแล้วหากต้องมามีผู้กากับไม่ ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเสด็จ
ไปด้วย คงเป็นด้วยเหตุอื่น

(๑) ดูเหมือนพระัญญากรรูป พระ (เกยว ยอด) จุลมงกุฎจะเกิดขึ้น
ในคราวนี้ แต่ขอพระราชทานแก้ไขไม่แน่ใจ.

จะเป็นรัชทายาท ^{๕๔๕} ถึงกระนั้นก็ดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
^{๕๔๖} ก็มิได้ สันทรงพระปรีชาญาณ เพราะเหตุซึ่งควรทรงพระปรีชาญาณอยู่ คือถ้าหาก
 พระองค์สวรรคตลงก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชน
 ชาติสมบูรณ์ ^{๕๔๗} ถึงจะได้ทรงรับรัชทายาทก็จะต้องมีผู้ ^{๕๔๘} ขึ้นสำเร็จราชการแผ่นดิน
 แทนพระองค์ ^{๕๔๙} การขึ้นนั้นย่อมได้เคยมีแบบอย่างในสมัยกรุงรัตน โกสินทร
 ที่ปรากฏในเรื่องพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเคยมี พระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงพระเยาว์ต้องมีผู้สำเร็จราชการแทน ๕ ครั้ง ^{๕๕๐} พระเจ้าแผ่นดินก็ถูกปลงพระ
 ชนม์บ้างถูกกำจัดจากราชสมบัติบ้าง ไม่เคยอยู่ได้ยั่งยืนเลยสักพระองค์เดียว
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงประมาณค่าเหตุการณ์ ^{๕๕๑} ได้
 ทรงพระราชดำริบอองกัน ^{๕๕๒} ด้วยพระบรมราโชบายอันสูงส่งคมกริบภาพ
 ด้วยทรงเห็นว่าเป็นเหตุว่า ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 สวรรคตลงในเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังหย่อนพระ
 ชันษา ^{๕๕๓} มีเจ้าพระยาที่รู้ดีอย่างใดคนหนึ่งซึ่งสามารถจะเป็นผู้สำเร็จราชการ
 แผ่นดิน ถ้าให้คนอื่นเป็น หรือท่านไม่ยอมเป็น ก็คงเกิดความลำบาก
 อันจะประมาณผลมิได้ ^{๕๕๔} เพราะเหตุนี้ถึงมีใคร ๆ กราบบังคมทูล ๑ แสดง
 ความรังเกียจที่ไม่ทรงนำพา กลับทรงปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาที่รู้ดีอย่าง
 ตามตรง ^{๕๕๕} ให้ช่วยคิดอ่านรักษาความเป็นอิสระของประเทศในเมื่อเหตุการณ์
 เช่นนั้นหากจะมีขึ้น ^{๕๕๖} และได้ทรงได้ถามทราบความคิดของเจ้าพระยาที่รู้ดีอย่าง
 อยู่แล้วทุกประการ ^(๑) เพราะฉะนั้นเมื่อใดที่จะสวรรคต บางคราวเมื่อพระราช

(๑) ความที่กล่าวตรงนั้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุล
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ฤทธิยทวนท้วงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นมา เกิดเคลือบ
 แคลงก็ดำรัสถามว่ายังได้ดำรัสทรงพระชนมอยู่หรือ ครั้นทรงทราบว่ายังได้ดำ
 อยู่ก็ท้วงต่อไปถึงการที่จะทรงรับรัชทายาทเกรงจะไม่มั่นคงดังมีพระราชดำรัส
 แก่พระยาสุรสงครามวิชัยวัฒน์ ในที่สุดจึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้
 พระราชวงศ์และเสนาบดีปรึกษาพร้อมกัน แล้วแต่จะเลือกเจ้านายพระองค์
 ใดให้รับราชสมบัติ เมื่อมาคิดวินิจฉัยดูว่าเหตุใดจึงโปรดให้เลือกรัช
 ทายาท และมีใครทรงมอบเวนราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เสด็จเจ้าอยู่หัว เห็นว่าน่าจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเป็น ๒ ประการคือ
 ประการที่ ๑ ทรงพระราชดำริว่าความมั่นคงของประเทศสยามสำคัญยิ่งกว่า
 เพียงพระองค์จะได้ความพอพระราชฤทัยเพราะพระราชปิโยรสได้รับรัช
 ทายาท ประการที่ ๒ ถ้าหากให้พระราชวงศ์กับเสนาบดีพร้อมใจกันถวาย
 ราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ (ซึ่งน่าจะทรง
 เชื่ออยู่ว่าคงจะเป็นอย่างนั้นยิ่งกว่าอย่างอื่น) ทรงพระราชวงศ์และเสนาบดี
 มีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์โดยฉะเพาะ จะใคร่ถักเย็บหนาที่และความรับผิดชอบ
 ที่จะต้องช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดย
 เต็มกำลังเพราะได้พร้อมกันเลือกสมัครเองดังนี้ และการที่พระราชทานพระ
 บรมราชานุญาตให้เลือกรัชทายาทนั้นประเพณีที่เคยมีมาแต่ก่อน เช่นเมื่อ
 จุลลรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระอาการ
 ประชวรไม่สามารจรดสั่งมอบเวนราชสมบัติ พระราชวงศ์กับเสนาบดี
 ก็ได้ปรึกษาพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 คราว ๓ มาถึงเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรใกล้

จะเสด็จสวรรคต ก็มีพระราชดำรัสสั่งแก่พระราชวงศ์และเสนาบดี ว่า
แล้วแต่จะพร้อมกันถวายแก่พระราชวงศ์พระองค์ใด จึงได้ปรึกษาพร้อม
กันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบาท
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์^(๑) นับเป็นครั้งที่ ๒ จึงทรง
พระราชดำริเห็นว่าที่โปรดให้เสด็จรัชทายาทนั้นไม่เป็นการเปิดกบฏประหลาด
หรือผ่านราชประเพณีอย่างหนึ่งอย่างใด.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงพระยศเป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอประทับที่พระตำหนักสวนกุหลาบนั้น มีแม่คนที่

(๑) เหตุที่ถวายราชสมบัติพร้อมกันสองพระองค์ อันไม่เคยมี
เยี่ยงอย่างในพงศาวดาร เจ้าพระยาภาณุวงศ์ได้ดำให้ข้าพเจ้าฟัง ว่า
เดิมเสนาบดีมีมติของท่านคือสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เมื่อ
ยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ที่สมุหพระกลาโหมเป็นหัวหน้า ได้ปรึกษา
กันจะถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่พระองค์
เดียว ครั้นเมื่อไปกราบทูลให้ทรงทราบ ดำรัสว่าขอให้ถวายพระบาท
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าอยู่หัวด้วยอีกพระองค์ ๑ เพราะพระบาทสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราชเจ้าอยู่หัวนั้นพระชาติาแรงนัก ตามคำที่ว่าคงจะตั้งได้เป็น
พระเจ้าแผ่นดิน ถ้าถวายราชสมบัติแต่พระองค์เดียว เกรงจะเสด็จอยู่ไม่
ไถ่ยืน ด้วยไม่ถ้ามารจะทนแรงพระชาติาพระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิ
ราชเจ้าอยู่หัวได้ เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ไปทูลความแก่พระ
บาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าอยู่หัวท่านไปด้วย ได้ยินกราบทูลอธิบายดัง
กล่าวมา.

แต่ถึงประพาส (๓) จอดไว้ที่ข้างใต้ทำราชวรดิษฐ์หลังหนึ่ง ด้วยในสมัยนั้น
 ในกรุงเทพ ฯ ยังมีถนนใช้รถได้ ไม่กี่สาย ที่สโมสรของผู้ก็ยังอยู่ในแม่น้ำ
 และมักชอบเที่ยวเตร่กันทางเรือตามแบบโบราณ ผู้มั่งรุดาคักก็จึงมักม
 แพบปะที่พิกและที่พบปะมีคร่งหาย แต่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบในสมัยนั้น
 เป็นที่ประชุมของเจ้านายและข้าราชการ คล้ายกับเป็นสโมสรสถานแห่งหนึ่ง
 ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอัธยาศัยชอบอ้อม
 อารีโปรดการสมาคมกับผู้อื่นมาตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว บรรดาพระเจ้าลูกเธอ
 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประสูติภายหลังสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถเสวยราชย์ ส่วนเคยรักใคร่นับถือและอยู่ในพระโอวาท
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ทรงจำความได้ทุก
 พระองค์ พอพ้นเวลาเสด็จพระบรมชนกนาถต่างก็ติดตามเสด็จไป
 พระตำหนักสวนกุหลาบเส้าเห็นเล่นหัวและตามเสด็จประพาสไม่ขาด (๒) ส่วน
 เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ซึ่งยังไม่ทรงพระราชนัดในสมัยนั้น เช่นสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ

(๑) แพบปะกันเมื่อเสด็จเสวยภัตตาคารตามปกติแล้วเรียกว่า “แพบ
 ข้าหลวงเดิม” สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์
 ทรงรับไปรักษาไว้ที่หน้าพระราชวังเดิมอยู่ที่ถนนจันทน์พระชนม์ ต่อมาภายหลัง
 เมื่อสร้างท่าอาสุกรีแล้ว โปรดให้ถอยไปจอดไว้ที่ท่าอาสุกรี ยังจอด
 อยู่ที่นั่นจนทุกวันนี้

(๒) ตัวข้าพเจ้าอยู่ในชั้นเด็ก เมื่ออายุได้ ๕ ขวบออกไปเส้าที่
 สวนกุหลาบครั้งแรก โปรดให้คัดเลื้อสลักหาลดดีเขี้ยวตามแบบแฟชั่นใน
 เวลานั้นพระราชทานตัวหนึ่ง เลยคิดใจไปสวนกุหลาบเสมอ ยังจำได้อยู่

กรมขุนบำราบปรปักษ์เป็นต้น ก็โปรดเสด็จไปที่พระตำหนักสวนกุหลาบ ด้วยชอบพระอิศยาศัยกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม่ หม่อมเจ้าต่างกรมทงชั้นผู้ใหญ่และชั้นที่ยังเยาว์ก็พากันไปเฝ้าไม่ขาด แต่ ข้าราชการที่หมั้นไปสวนกุหลาบในสมัยนั้นมักเป็นพวกข้าราชการในพระราช ดำนักเป็นพน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ณพระตำหนัก สวนกุหลาบนั้น มีพระจิตากับหม่อมราชวงศ์เชษฐพงษ์ (คือพระองค์ เจ้าเมือง) ประสูติที่วังเดิมของกรมหมื่นมณฑลพิทักษ์ (๑) เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ แล้วพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานคุณแพ (๒) จิตาเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (วอน บุนนาค) เป็นอัศวบริวาริก้า มีพระจิตา (เมื่อในรัชกาลที่ ๔) พระองค์ ๑ (คือพระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลยอลงกรณ์ ซึ่งภายหลังทรงสถาปนา เป็นกรมขุนสุพรรณภาควดี) ประสูติที่พระราชวังนั้นทอดูยาน เมื่อวัน ศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๑ แต่ในสมัยนั้นยังทรง ดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าทั้ง ๒ พระองค์

(๑) ด้วยตามราชประเพณีมีมาแต่โบราณ. ถือว่าประสูติในพระ ราชวังได้แต่พระราชโอรสธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน

(๒) คือเจ้าคุณพระประยุรวงศ์

